

Валерія Корнівська

ІНСТИТУЦІЙНА ЕФЕКТИВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПЕРСПЕКТИВ УКРАЇНИ

Стаття перша. ІНСТИТУЦІЙНА ЕФЕКТИВНІСТЬ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті представлені результати дослідження інституційної ефективності в країнах ЄС на основі впроваджені Світовим банком методики *Worldwide Governance Indicators (WGI)*. Показано сегментованість європейського інституційного простору та доведено, що диференційованість інституційної ефективності європейських країн є результатом історичних особливостей інституційної архітектури ЄС, що передбачає соціоінституційний еkleктизм, який забезпечує інклюзивність інституційного середовища. Охарактеризовано особливості інституційного розвитку країн-лідерів та показано, що вони зберігають свій статус на довгих проміжках незалежно від глобальних коливань та зростаючої невизначеності. Виявлено, що у міру розширення загальноєвропейського простору спостерігається тенденція до зниження показників інституційної ефективності країн, на цій основі зроблено припущення про межі позитивного розширення загальноєвропейського економічного та соціоінституційного простору. З'ясовано, що більшість країн ЄС досягли максимуму інституційної ефективності у кінці 1990-х років на початку 2000-х років, для багатьох країн це були 2004–2005 роки – роки передостаннього передкризового етапу інтеграції, з максимальними очікуваннями та максимальною синергією. Доведено, що інтеграція в ЄС не обов'язково є чинником зростання інституційної ефективності, оскільки країни з сильними інститутами зберігають і примножують їх якість, а країни зі слабкими інститутами такої тенденції не демонструють. Виявлено інституційні особливості європейської інтеграції України як приєднання країни зі слабкими інститутами на низхідній фазі інституційної динаміки до історично інсти-

Корнівська Валерія Олегівна (vkornivska@ukr.net), д-р екон. наук; старший науковий співробітник сектору цифрової економіки відділу економічної теорії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0348-0404>

Цитування: Корнівська В. О. Інституційна ефективність у контексті євроінтеграційних перспектив України. *Стаття перша*. Інституційна ефективність у країнах Європейського Союзу. *Економічна теорія*. 2024. № 1. С 28–56.
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2024.01.028>

туційно сегментованого, а актуально – інституційно розбалансованого інтеграційного об'єднання.

Ключові слова: інститут, інституційна ефективність, євроінтеграція.

INSTITUTIONAL EFFICIENCY IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S PROSPECTS OF EUROPEAN INTEGRATION

Article 1: INSTITUTIONAL EFFECTIVENESS IN THE EU COUNTRIES

Valeriia Kornivska (vkornivska@ukr.net), Doctor of Economics, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0348-0404>.

The article presents the results of a study of institutional efficiency in EU countries based on the Worldwide Governance Indicators (WGI) methodology implemented by the World Bank. The segmentation of the European institutional space is shown, and it is proved that the differentiation of the institutional efficiency of the European countries is the result of the historical features of the institutional architecture of the EU, which implies socio-institutional eclecticism that ensures the inclusiveness of the institutional environment. The peculiarities of the institutional development of the leading countries are characterized and it is shown that they maintain their status over long periods of time, external dependence on global fluctuations and growing uncertainty. It is revealed that as the pan-European space expands, the indicators of the institutional efficiency of countries tend to decrease, on which basis assumptions are made about the limits of the positive expansion of the pan-European economic and socio-institutional space. The author finds that most EU countries reached the maximum of institutional efficiency in the late 1990s and early 2000s, while for many countries it was 2004-2005, the years of the penultimate pre-crisis stage of integration, with maximum expectations and maximum synergy. It has been proven that integration into the EU is not necessarily a factor in the growth of institutional efficiency, since countries with strong institutions preserve and increase their quality, while those with weak institutions do not show such a tendency. The institutional features of Ukraine's European integration are revealed as the joining of a country with weak institutions in the downward phase of institutional dynamics to a historically institutionally segmented, and currently institutionally unbalanced integration association.

Key words: institution, institutional efficiency, European integration.

У сучасних умовах зростаючої глобальної і локальної дестабілізації важливого значення набувають дослідження усталених структур, що створюють каркас економічних систем шляхом визначення меж адекватної економічної взаємодії через встановлення формальних і неформальних правил гри у суспільстві – інститутів. Інститути – це "актуальне матеріалізоване минуле суспільної системи, алгоритм, що забезпечує диференційовано активну позицію суб'єкта по відношенню до зовнішніх умов його існування" (Яременко, 1997. С. 32). У такій якості інститути впливають на вибір моделей економічного зростання, на характер людського капіталу, на реакцію економічних систем на процеси реформування, на еволюційну спроможність держав та державних об'єднань. Інститути здатні підтримувати усталеність в умовах турбулентності і є факторами, вплив яких може бути відносно прогнозованим. Як конструкції довгострокової дії вони зменшують невизначеність, створюючи соціоінституційне середовище, що визначає якість та результати еволюційного руху систем.

Наріжний характер впливу інституційної динаміки на соціально-економічний розвиток зумовив формування нового наукового напрямку – інституційної архітекτονіки (Гриценко, 2008. С. 27), яка досліджує структуру інститутів, що складається з правил, норм, стереотипів, традицій, установ й інших соціальних утворень в їх відношенні до сутності і загального естетичного плану побудови цілісної соціальної системи. В термінах інституційної архітекτονіки основні проблеми сучасності мають інституційну основу (Гриценко, 2008. С. 33).

Дослідники взаємозв'язку інституційного та економічного розвитку Д. Аджемоглу та Дж. А. Робінсон відзначають: "Економічний успіх тієї чи іншої країни залежить від інститутів – правил, за якими працює її економіка, і стимулів, що отримують її громадяни" (Аджемоглу, Робінсон, 2016). У країнах з домінуванням *інклюзивних інститутів* підтримується участь великих груп населення в економічній активності, і це дозволяє найкращим чином використовувати їхні таланти і навички. Інклюзивні інститути захищають права власності, забезпечують високу ефективність системи правосуддя і рівні можливості всіх громадян щодо участі в економічній активності, свободу виходу на ринок і реалізацію бізнес-проектів, вибір професії. *Екстрактивні інститути*, навпаки, не ставлять пріоритетом захист прав власності та ефективність правосуддя в країні, допускають високий рівень корупції. Економічна та регуляторна політика в таких країнах ігнорує істотний рівень монополізму і не сприяє вільному виходу на ринок нових бізнес-проектів. Інклюзивні інститути шляхом "творчої руйнації", стимулювання технологічного руху здатні підтримувати економічний розвиток на довгих проміжках, з точки зору організації успішної економічної діяльності вони більш ефективні (Аджемоглу, Робінсон, 2016).

У 1996 році Світовим банком у науковий обіг була введена методика оцінки інституційної ефективності в країнах – Worldwide Governance Indicators (WGI), що передбачає оцінку якості інституційного середовища за такими критеріями: ефективність державного управління, захист прав громадян та підзвітність держави, політична стабільність та відсутність насильства, якість регуляторної політики, якість правових інституцій, антикорупційний контроль. Оцінка інституційної ефективності проводиться на основі узагальнень результатів опитувань дослідницьких центрів, бізнес-структур, агентств, неурядових організацій, приватних осіб. Результати обстежень складаються в індивідуальні індикатори, які потім агрегуються в 6 зведених індексів, за якими проводиться ранжування ефективності інститутів. Показники інституційної ефективності можуть коливатися від -2,5 (найгірший показник) до 2,5 (найкращий показник) (Worldwide Governance Indicators, 2024) і в поєднанні з методологією Аджемоглу і Робінсона визначають екстрактивні та інклюзивні інститути відповідно.

Індекс захисту прав громадян і підзвітності держави (Voice and accountability) фіксує уявлення про якість виборчих процесів, про свободу вираження поглядів, свободу асоціацій і вільні ЗМІ. Індекс політичної стабільності і відсутності насильства (Political stability and absence of violence or terrorism) показує ймовірність того, що уряд може бути дестабілізовано неконституційними та насильницькими засобами. Індекс ефективності державного управління (Government effectiveness) демонструє сприйняття якості державних послуг, ступінь незалежності державної політики від тиску, довіру до уряду. Індекс якості регуляторної політики (Regulatory quality) подає оцінку здатності уряду формулювати та впроваджувати надійну політику та правила, які сприяють розвитку приватного сектору. Індекс якості правових інституцій (верховенство права) (Rule of law) фіксує уявлення про те, наскільки громадяни довіряють правилам суспільства та дотримуються їх; зокрема, йдеться про оцінки якості виконання контрактів, дотримання прав власності, довіру до поліції та судів. Індекс якості антикорупційного контролю (Control of corruption) показує оцінку корупційної складової влади, а також ступінь "захоплення" держави елітами та приватними інтересами.

Особливого значення в сучасних умовах зростаючих євроінтеграційних прагнень України набуває аналіз інституційної ефективності в країнах ЄС. Дослідники євроінтеграційних процесів відзначають, що інституційна складова є запорукою ефективності політики європейської інтеграції (Сиденко, 2001; Сиденко, 2008; Бурлай, 2020. С. 517). При цьому значні розбіжності в інституційній якості між країнами у короткостроковій перспективі можуть підірвати функціонування ЄС загалом і Європейського валютного союзу зокрема (Pérez-Moreno et al., 2020). Країни з інститутами нижчої якості більш вразливі і можуть ставати дестабілізуючим фактором для загальноєвропейської усталеності (Корнівська, 2018).

У довгостроковій перспективі інституційні відмінності призводять до розбіжностей в економічному зростанні, в доходах на душу населення, закріплюючи та збільшуючи існуючі відмінності у рівнях життя між ядром та периферією ЄС (Kollias, Messis, 2021). Незадовільна якість державних інститутів та неефективність управління можуть підірвати доступ до фінансування з фондів ЄС, зокрема в межах Next Generation EU (Eurofound, 2022). Загалом, від того, наскільки згладжуються розбіжності в інституційній ефективності і досягається висхідна конвергенція в якості державних інститутів залежить висхідна економічна і соціальна конвергенція. Тому сьогодні актуальним напрямком досліджень є порівняльний аналіз інституційної ефективності в країнах ЄС та в Україні для виявлення вірогідності інституційного зближення України і ЄС та визначення інституційних наслідків інтеграційних процесів для України та Європейського Союзу.

Особливості соціоінституційного розвитку Європейського Союзу

Початок євроінтеграційних процесів припав на повоєнний період. Об'єднувальні заходи будувалися не тільки на геополітичних та геоекономічних засадах, але й на спільній трагічній історії європейських народів, що пережили Другу світову війну. З'єднаність європейців в історичному русі була влучно охарактеризована Вінстоном Черчилем: дві світові війни, що спіткали Європу протягом 1914–1945 рр., він називав "Тридцятирічною громадянською війною", підкреслюючи спільність європейського соціоінституційного простору (*Європейський Союз: дезінтеграція чи відродження*, 2015).

Сьогодні стає зрозумілим, що для формування ЄС наріжними були фактори екзистенційного характеру, а не тільки економічний прагматизм. Європейським народам важливо було бути разом не тільки тому, що цього потребували завдання повоєнного економічного відновлення, а й тому що у європейській єдності вони створювали каркас для збереження внутрішньої самобутності кожного народу. Як показує А. Баумейстер, Європа завжди існувала у спільнотах – професійних, етнічних, релігійних, територіальних мережах, що створюють систему неформальних інститутів, укладів¹, які захищаються системою формальних інститутів – державою. Європейські держави вторинні стосовно спільнот, водночас вони стали ефективним буфером між наднаціональним та країнним рівнем буття.

Європейський спосіб буття до сих пір передбачав, що бути європейцем – це означає бути каталонцем в Іспанії, провансальцем у Франції, флорентійцем в Італії, а держава має цьому сприяти. У цьому контексті цікаво, що збереження національної самобутності європейця просліджується і в країнах – колишніх колоніях. Нащадки німецьких, французьких емігрантів в Чилі до сих пір формують мережеві спільноти за національною належністю для збереження свого унікального коріння (від шкіл, лікарень до стадіонів та клубів).

Основою європейської єдності є соціоінституційна самобутність, багатство укладів, розмаїття неформальних інститутів, що підтримується державними інститутами кожної країни-учасниці. Вони завжди були єдині в бажанні захищати внутрішній економічний та соціоінституційний простір їхніх країн. Саме тому, як відмічають дослідники євроінтеграційних процесів, протягом усього довготривалого шляху об'єднання в економічній політиці країн-учасниць завжди панував еkleктизм. "У ЄС не спостерігалось не тільки єдиної моделі, а й навіть певної стійкої схожості. Залежно від обставин пріоритети та методи внутрішньоекономічної політики перетасовувалися, а то і просто змінювалися на протилежні, отже, традиційні уявлення про лінії поведінки партій та коаліцій втрачали силу. Єдність мотивацій та цілей

¹ Баумейстер А. (2024). Западная картина мира: занавес. Что дальше? <https://www.youtube.com/watch?v=tCbVMYeAnTE>

розвитку в економічному просторі ЄС не тільки не превалювала, вона не домінувала і в системі національних господарств, що відобразалося в частій зміні економічних курсів, як, скажімо, у ФРН та Франції у 1980-х роках" (Максимова, Шишков, Леман, 1986). *Історично інституційна архітектура ЄС у своїй основі має соціоінституційний еkleктизм, що є основою економічного еkleктизму.*

Не менш важливим моментом первісних об'єднувальних процесів було й те, що готовність формувати єдиний європейський простір більшою мірою надходила від Німеччини, яка, як вважає Дж. Сорос, відчуваючи болючу провину за Другу світову війну, намагалася "підпорядкувати себе європейському політичному союзу, аби уникнути будь-якого повторення. Це був мотивуючий чинник у широкому бажанні відмовитися від панування... В ті часи Німеччина завжди була готова давати трохи більше, а брати трохи менше..." (*Європейський Союз: дезінтеграція чи відродження*, 2015. С. 50–51). Країни, що вступали до інтеграційного об'єднання, усвідомлювали, що інтеграційний центр – Німеччина, – завжди готова підтримувати нових членів спільноти (економічно, фінансово, політично).

Після запровадження євро в регуляторній політиці ЄС почала просліджуватися наднаціональна домінанта. Це істотно ускладнило взаємодію суб'єктів національного рівня, які дедалі частіше ставали заручниками глобальних процесів, не маючи достатніх можливостей для вирішення національних економічних та соціальних проблем.

За глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. внутрішні диспропорції почали розхитувати європейський дім. "Дезінтеграцію колись великих держав та імперій часто стимулюють саме фінансові кризи" (*Європейський Союз: дезінтеграція чи відродження*, 2015). Ця аргументація має багато історичних підтверджень. Втім, у випадку ЄС це не зовсім так. Фінансова нестабільність стала тригером, але не була глибинною причиною. Наріжну роль тут зіграла інституційна різноманітність європейського суспільного простору, зумовлена національними особливостями систем формальних та неформальних інститутів країн-учасниць. Синергія розширення загальноєвропейського економіко-інституційного простору за умов економічної усталеності нівелювала вади домінування наднаціонального цілепокладання шляхом компенсації явними економічними перевагами інтеграції. В умовах політико-економічної дестабілізації, фінансової кризи, послаблення економіко-політичних мотивацій до єдності в ЄС інституційні фактори розвитку країн все частіше виходили на поверхню. Їх намагалися приборкати через посилення економічної інтеграції шляхом формування Європейської системи фінансового нагляду, Банківського союзу, Союзу ринків капіталу.

Саме із завершальними заходами з формування єдиного економічного та валютного простору Єврокомісія пов'язувала створення основ довгострокового європейського відновлення. У "Звіті п'яти президентів", підготовленому президентом Європейської комісії у тісному співробітництві із президентом Євросаміту, президентом Єврогрупи, президентом Європейського центрального банку і президентом Європейського парламенту зазначалося про необхідність завершення та повного використання єдиного ринку товарів і послуг, цифрових, енергетичних та фондових ринків для збільшення кількості робочих місць та економічного зростання².

Водночас економічно слабкі країни потребували індивідуальних рецептів економічного відновлення з урахуванням соціоінституційних факторів розвитку. *Проте в процесах фінансового реформування в ЄС переважали уніфіковані наднаціональні підходи*, ефективність яких дедалі більше піддавалась сумніву (лібералізація, реалізована під гаслами контркризової політики, практично зруйнувала династичну бізнес-традицію в Греції (Корнівська, 2012); з катастрофічними наслідками пережив банківську кризу Кіпр). Здавалося, що під тиском наднаціональних вимог держави відвикли надавати адекватний рівень захисту своїм громадянам та їх спільнотам.

Результативність контркризової політики напряму залежала від державних інститутів, водночас за роки розширення та поглиблення інтеграції вони опинилися в глибинній кризі і не змогли забезпечити ефективний захист від глобальної турбулентності для своїх країн. Це було пов'язано, по-перше, із невідповідністю між економіко-фінансовим простором, який регулювався національними державами, та простором фактичної відповідальності державних інститутів; а по-друге, з посиленням наднаціональної домінанти в ЄС, яка втрачала адекватність³.

Для розуміння причин наднаціонального інституційного преходження варто звернутися до Мансура Олсона, який у "Логіці колективних дій" продемонстрував існування трьох окремих факторів, які спільно впливають на

² Completing Europe's Economic and Monetary Union. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/5-presidents-report_en.pdf

³ Протягом глобальної фінансово-економічної кризи стало зрозумілим, що в умовах відсутності адекватного наднаціонального інституційного забезпечення проблемами глобального рівня мають вирішувати обмежено ефективні національні держави, насамперед ідеться про роль центральних банків як кредиторів останньої інстанції, що прийняли на себе основний удар нестабільності фінансових установ світового рівня, "надвеликих, щоб впасти". Іншим прикладом стала проблема мігрантів, яку слід вирішити на рівні всього ЄС, адже вона виникла як результат загальноєвропейської міграційної політики, на практиці ж за умов слабкої ефективності загальноєвропейських інституційних важелів певні країни опиняються наодинці як перед самою проблемою, так і перед вимогами ЄС щодо недопущення її розвитку згідно з регламентом "Дублін III", що "встановлює критерії та механізми визначення держави-члена, яка несе відповідальність за розгляд клопотань про надання притулку, поданих в одній із держав-членів громадянином третьої країни".

роботу "великої організації" у спільних інтересах. По-перше, чим більшою є група, тим менша частка окремого учасника у загальному ефекті від спільної активності, тим менш адекватна винагорода за будь-яку групову дію, що зумовлює загальний бажаний ефект, і тим далі група віддаляється від забезпечення себе оптимальною кількістю суспільного блага, заради якого вона і була створена. По-друге, чим більша група, тим більша ймовірність того, що прибуток, який припадає на кожного окремого учасника, може бути недостатнім для покриття тих витрат, які несе учасник у процесі забезпечення колективних рішень. Чим більша група, тим менша ефективність олігополістичного впливу, який міг би забезпечити колективне благо. По-третє, чим більша група, тим вищі витрати організації спільної діяльності (Олсон, 1995. С. 43). У цьому контексті колективні блага, що надаються в рамках єдиного економічного простору ЄС, зменшуватимуть свою оптимальну ефективність для кожного окремого учасника через розширення загальноєвропейського простору; олігополістичний вплив Німеччини та Франції на економічні процеси єврозони посилюватиметься із прийняттям кожного нового члена, але його ефективність буде неоднозначною, при цьому витрати, пов'язані з управлінням і організацією взаємодії, які особливо зросли внаслідок кризових тенденцій і фінансової нестабільності, збільшуватимуться.

Єдність не є переважною ознакою європейського соціоінституційного простору; це вже не перше десятиліття просліджується у риториці європейського політикуму. Якщо на початку євроінтеграційних процесів головним гаслом було: від держав-націй до федерації держав; то у 2013 році під час виборчої кампанії Ангела Меркель уже не згадувала про ідею "більше Європи", як це робила переважна більшість її попередників, а натомість запропоновувала повернути повноваження державам-націям. Було "схоже, що Меркель більше не вірить у креативну силу європейських інституцій" (*Європейський Союз: дезінтеграція чи відродження*, 2015).

Водночас креативну силу втрачали й інститути національного рівня. У міру розширення ЄС та приєднання нових країн-членів зменшувалася не тільки інституційна конвергенція, ба більше, повсюдно знижувалась інституційна якість держав-учасниць, зростала прірва між інституційно ефективними та неефективними державами.

Дослідження інституційної ефективності в країнах ЄС, проведені Eurofound

Проблеми інституційної ефективності в країнах Євросоюзу найбільш послідовно досліджуються сьогодні в межах Eurofound – агенції ЄС, у функції

якої входить збір та систематизація інформації для розроблення соціальної політики та політики зайнятості⁴.

Аналіз інституційної ефективності Eurofound (Eurofound, 2022) побудований на групуванні країн за географічною, культурно-історичною, етнічною ознакою, що впливає на інституційну якість. Європейські країни, таким чином, поділено на держави Півночі: Данія, Фінляндія та Швеція; країни Західної Європи: Австрія, Бельгія, Франція, Німеччина, Ірландія, Люксембург і Нідерланди; країни Середземномор'я: Кіпр, Греція, Італія, Мальта, Португалія та Іспанія; країни Центральної та Східної Європи: Хорватія, Чехія, Угорщина, Польща, Словаччина та Словенія; країни Балтії: Естонія, Латвія та Литва; інших країн: Болгарія та Румунія.

Згідно із вказаними дослідженнями (Eurofound, 2022), країни ЄС з початку спостережень (з 1996 року) є в авангарді інституційної ефективності і демонструють рівень, вищий за середній світовий за всіма показниками (рис. 1).

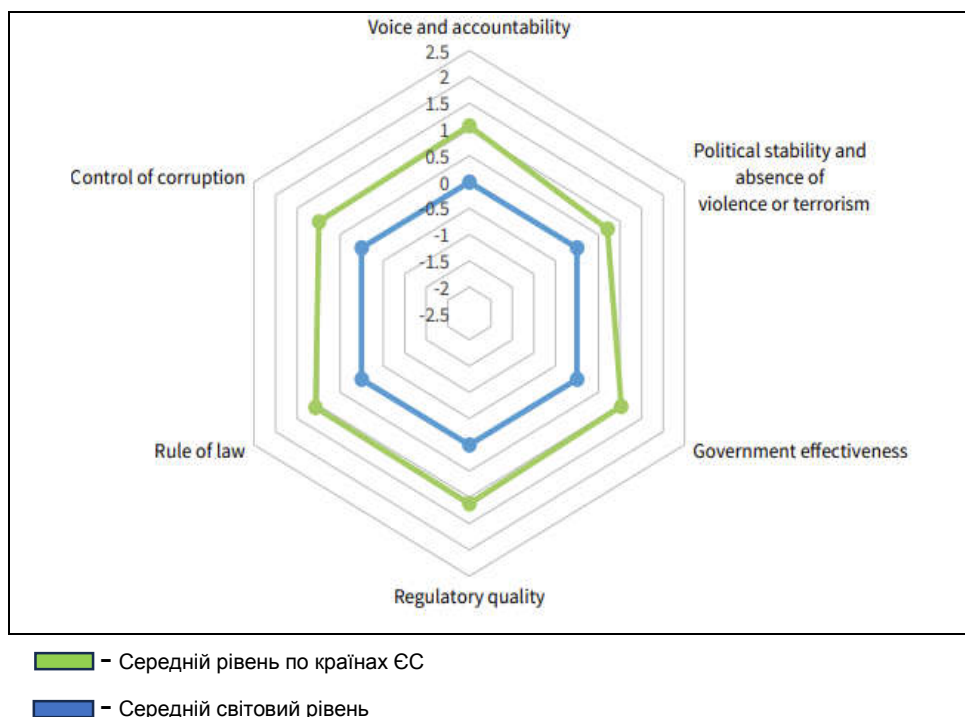

Рисунок 1. Інституційна ефективність за показниками WGI у 2020 році

Джерело: Eurofound (2022), Does Europe lead the way in institutional quality? Publications Office of the European Union, Luxembourg.

⁴ Eurofound було засновано в 1975 році згідно з Регламентом Ради (ЄЕС) № 1365/75 для сприяння плануванню та створенню кращих умов життя та праці в Європі. Нове установче положення було прийнято 20 грудня 2018 року та набрало чинності 20 лютого 2019 року.

Незважаючи на провідні позиції у світі, після кризи 2008–2009 рр., європейської боргової кризи та наступної за нею рецесії, показники істотно погіршилися як наслідок зростання економічних та соціальних диспропорцій.

У докризовий період 1996–2007 рр. тривало інституційне зближення та загальноєвропейське покращення інституційної ефективності за деякими напрямками інституційного розвитку; вони зумовили висхідну конвергенцію показників якості регулювання, верховенства права та антикорупційного контролю. Водночас спостерігалася і низхідна конвергенція за такими показниками, як захист прав громадян та підзвітність держави, політична стабільність та відсутність насильства, ефективність державного управління. Таким чином, за половиною показників очевидним було зниження інституційної якості, хоча й на тлі згладжування диспропорцій. Після глобальної фінансово-економічної кризи тривають тенденції зниження значень показників та збільшення розбіжностей в інституційній ефективності між державами ЄС. Скандинавські та західноєвропейські країни мають найкращі результати, тоді як Болгарія та Румунія демонструють найгіршу інституційну якість. Країни Балтії показали триваюче зростання інституційної ефективності і випередили середземноморські держави, чиї бали знизилися (*Eurofound, 2022*).

Зближення значення показників інституційної ефективності відбувалося на тлі як позитивних, так і негативних тенденцій. Що стосується якості регулювання та боротьби з корупцією, то у цьому випадку конвергенція була зумовлена тим, що країни з найгіршими показниками наздоганяли найкращих. Водночас для індикатора політичної стабільності конвергенція була зумовлена головним чином погіршенням показників країн з найкращими показниками (*Eurofound, 2022*).

Дослідження зв'язку між ключовими соціально-економічними показниками та показниками інституційної ефективності підтверджує позитивний зв'язок між інституційною якістю та економічним зростанням. Зокрема, валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення та рівень зайнятості тісно пов'язані з WGI. Існує також негативний зв'язок між WGI та ризиком бідності та соціальної ізоляції. Таким чином, чим вища якість інститутів, тим вищий рівень зайнятості та ВВП на душу населення та нижчий ризик бідності та соціальної ізоляції (*Eurofound, 2022*).

У середньому за період 1996–2020 рр. Скандинавські країни мають найвищий рівень інституційної якості в Європі за всіма показниками. Західноєвропейські країни посідають друге місце. Водночас у перших двох групах за цей період відбувалося погіршення показників ефективності державного управління та індикаторів політичної стабільності. Рівень, ви-

щий за середній, демонструють Люксембург і Нідерланди по всіх групах показників, Бельгія та Франція демонструють рівень, нижчий за середній. Зростаючі показники демонструють країни Балтії (антикорупційний контроль, ефективність державного управління, верховенство права), при цьому, якщо на початку досліджень ці країни демонстрували показники, нижчі за показники країн Середземномор'я, то на сьогодні показники Балтійських держав неухильно покращуються і перевищують показники країн Середземномор'я (див. рис. 2).

Середземноморська група країн демонструє погіршення показників за більшістю індикаторів протягом усього періоду досліджень, хоча спочатку вона посідала третє місце серед шести груп. Мальта та Португалія є найкращими країнами в групі, тоді як найнижчі показники були зафіксовані у Греції та Італії. У цих країнах ситуація виглядає найгірше, оскільки між 1996 і 2020 роками більшість показників знизилася вдвічі (див. рис. 2).

Країни Центральної та Східної Європи характеризуються стабільністю показників за більшістю індикаторів, без значних покращень чи погіршень протягом 1996–2020 років. Загалом ця група залишається на п'ятому місці за показниками поряд із Середземноморською групою. Схожі значення в обох групах були зафіксовані в таких показниках: якість регулювання, верховенство права, боротьба з корупцією та ефективність уряду. Болгарія та Румунія – країни найнижчої інституційної ефективності за всіма показниками (див. рис. 2).

Як свого часу показали Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон, явище інституційної дивергенції спостерігається значно частіше, ніж конвергенція (Аджемоглу, Робінсон, 2016). ЄС – тому підтвердження: первісні процеси інституційної конвергенції мали амбівалентний характер, в сучасних умовах тривають процеси зростання інституційних розбіжностей. Так, протягом 1996–2020 рр. висхідна конвергенція інституційної ефективності країн ЄС спостерігалася за показниками регуляторної якості, верховенства права та антикорупційного контролю. Водночас за показниками захисту прав громадян та підзвітності держави, політичної стабільності та ефективності державного управління тривала низхідна конвергенція, при якій зменшення інституційних розбіжностей відбувалося не за рахунок збільшення показників, а, навпаки, через їх зменшення. Протягом періоду 2008–2020 рр. у країнах ЄС спостерігаються суперечливі тенденції низхідної конвергенції – інституційної конвергенції на тлі зниження показників, та низхідної дивергенції: збільшення розриву у показниках країн на тлі їх зниження (Eurofound, 2022) (див. табл. 1).

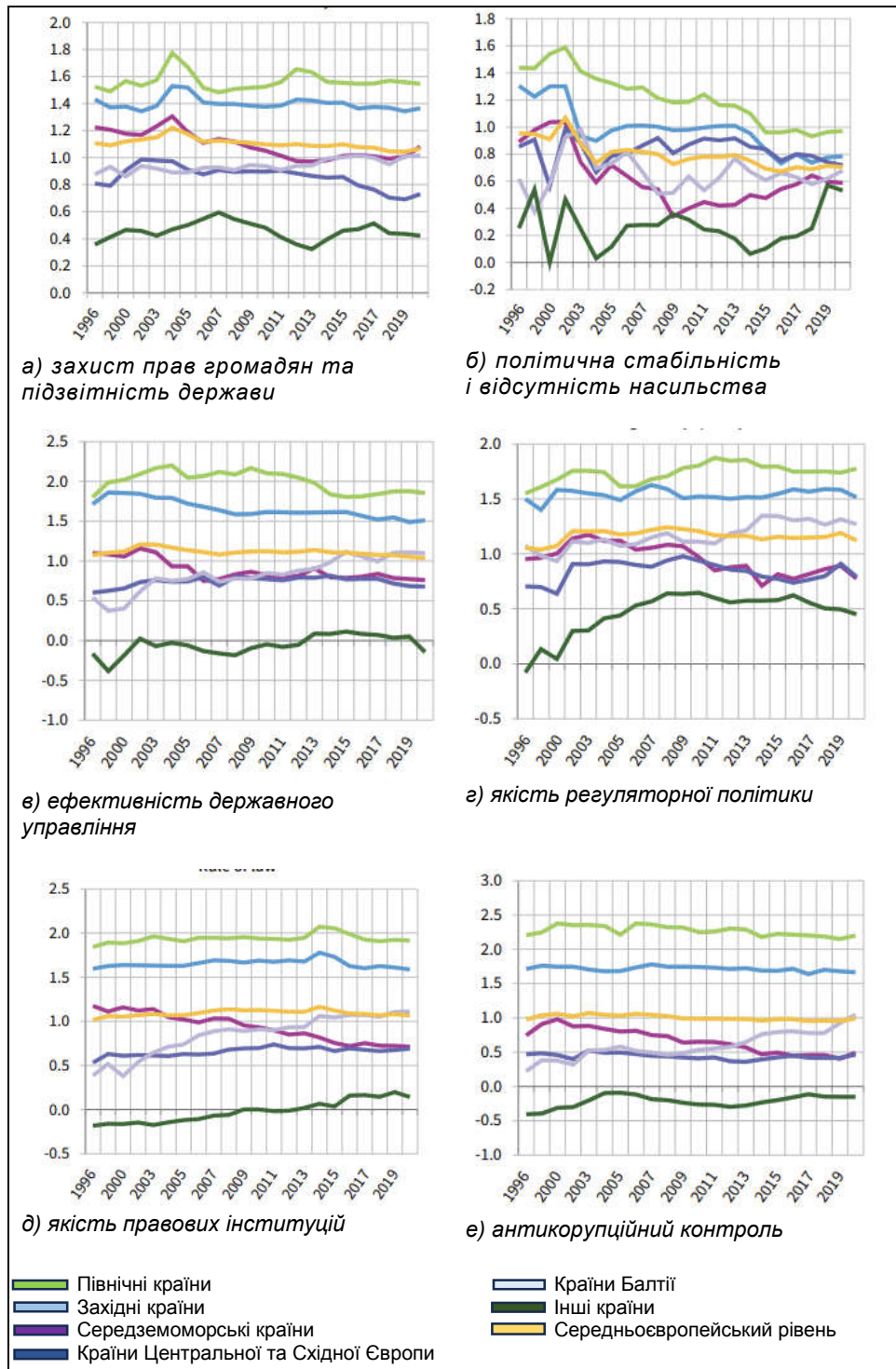

Рисунок 2. Інституційна ефективність європейських країн у 1996–2019 рр.

Джерело: Eurofound (2022). Does Europe lead the way in institutional quality? Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Таблиця 1

Характер інституційної конвергенції в країнах ЄС

Показник	1996–2020	1996–2008	2008–2020
Захист прав громадян і підзвітність держави	Низхідна конвергенція	Висхідна конвергенція	Низхідна дивергенція
Політична стабільність	Низхідна конвергенція	Низхідна конвергенція	Низхідна конвергенція
Ефективність державного управління	Низхідна конвергенція	Висхідна дивергенція	Низхідна конвергенція
Регуляторна якість	Висхідна конвергенція	Висхідна конвергенція	Низхідна дивергенція
Якість правових інституцій	Висхідна конвергенція	Висхідна конвергенція	Низхідна конвергенція
Антикорупційний контроль	Висхідна конвергенція	Висхідна конвергенція	Низхідна конвергенція

Джерело: Eurofound (2022), Does Europe lead the way in institutional quality? Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Загалом, низка криз (глобальна фінансово-економічна, боргова європейська, рецесія, пандемічна криза та актуальне транскризове становище) викривила та призупинила процес інституційної конвергенції у ЄС.

Метод дослідження інституційної ефективності країн ЄС залежно від етапу приєднання

Для аналізу інституційної ефективності у країнах ЄС слід брати до уваги поступовий характер формування об'єднання, а відтак, і різних часових періодів, які були відведені на інституційну адаптацію кожної країни (Корнівська, 2018). У цьому контексті у загальному процесі інтеграції ми виділяємо сім етапів (див. табл. 2). Вони характеризуються впливом різних геополітичних, економічних, соціальних, гуманітарних факторів.

Важливо враховувати, що існують відмінності між первісним соціоінституційним кліматом об'єднувальних процесів та актуальним. Перший етап формування ЄС характерний особливим внутрішнім економічним та інституційним запитом країн та виключно важливою синергією повоєнного відновлення, інерція якого стимулювала інтеграційний процес впритул до першого десятиліття 2000-х років. Водночас загальні тенденції політичної та економічної деглобалізації, що охопили світ у другому десятилітті 2000-х, доповнені неподоланим у ЄС транскризівим станом, що розвивався як результат глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 років, боргової кризи 2010 року у країнах PIGS, загальноєвропейської рецесії, які відбулися на процесах європейської інтеграції. Сучасний етап інтеграційних процесів розвивається в умовах крайньої дестабілізації внаслідок пандемічної кризи 2020–2022 рр. та наступної за нею російсько-

української війни. Ці фактори істотним чином вплинули на інституційну якість у країнах ЄС.

Таблиця 2

Етапи інтеграції в ЄС

Країна	Рік приєднання до ЄС	Група країн
Перший етап формування (I) – 1957р.		
Бельгія	1957	I
Франція	1957	I
Німеччина	1957	I
Італія	1957	I
Люксембург	1957	I
Нідерланди	1957	I
Другий етап формування (II) – 1973 р.		
Велика Британія	1973	II
Ірландія	1973	II
Данія	1973	II
Третій етап формування (III) – 1980-ті роки		
Греція	1981	III
Іспанія	1986	III
Португалія	1986	III
Четвертий етап формування (IV) – 1995 р.		
Австрія	1995	IV
Фінляндія	1995	IV
Швеція	1995	IV
П'ятий етап формування (V) – 2004 р.		
Кіпр	2004	V
Чехія	2004	V
Естонія	2004	V
Угорщина	2004	V
Латвія	2004	V
Литва	2004	V
Мальта	2004	V
Польща	2004	V
Словаччина	2004	V
Словенія	2004	V
Шостий етап формування (VI) – 2007 р.		
Румунія	2007	VI
Болгарія	2007	VI
Сьомий етап формування (VII) – 2013 р.		
Хорватія	2013	VII

Джерело: створено на основі даних ЄС.

Для виявлення основних тенденцій та особливостей інституційного розвитку європейських країн ми проаналізуємо співвідношення показників по різних групах; продемонструємо інституційну реакцію на кризи 2008–2009 та 2020–2022 років; виявимо довгострокові тенденції (зменшення/зростання інституційної ефективності); визначимо періоди максимальної інституційної ефективності. Для прикладу розглянемо докладно індекс ефективності державного управління.

Індекс ефективності державного управління (*Government Effectiveness*)

Індикатор показує оцінку якості державних послуг, державних служб, ступінь їх незалежності від політичного тиску, якість розробки та здійснення політики, надійність відповідності уряду обраному курсу (табл. 3).

Країни групи I

Країни, що стояли біля витоків формування ЄС (рис. 3), демонструють істотні відмінності в інституційній ефективності: від максимального значення 2,07 у Нідерландів у 2004 році до мінімального значення в Італії 0,19 у 2007 році. Протягом усього періоду спостережень існує істотна різниця у значеннях індексу між країнами найвищої інституційної якості (Нідерланди, Люксембург) та найнижчої (Італія). Якщо в Італії показники якості державного управління за весь період спостережень не досягають рівня 1, то показники Нідерландів коливаються від максимального значення 2,07 до мінімального значення 1,58.

У країнах середньої інституційної якості, що становлять ядро європейської інтеграції – Німеччині, Франції, також спостерігається істотна відмінність у значеннях показників. На початку спостережень у 1996 році відмічається такий розрив в інституційній ефективності: 1,72 у Німеччині, 1,25 у Франції. При цьому поступове зменшення розриву в показниках якості державного управління досягається не через зростання значень, а через довгострокові тенденції до їх зменшення: у 2022 році показник Німеччини був на рівні 1,29, у Франції – 1,17.

Ефективність державного управління оцінювалася найвищим чином у кінці 1990-х на початку 2000-х років у всіх країнах – представницях цієї групи. Максимальні значення показника ефективності державного управління були досягнуті країнами: Бельгією у 2002 р. (1,92); Німеччиною у 1998 р. (1,81); Францією у 2004 р. (1,76); Італією у 1996 р. (0,84); Нідерландами у 2004 р. (2,07); Люксембургом у 2002 р. (1,98).

Існує довгострокова тенденція до зменшення ефективності державного управління у всіх країнах, що входять до цієї групи (табл. 4).

Таблиця 3

Індекс ефективності державного управління

	1996	1998	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Австрія	1,73	1,80	1,85	1,88	1,93	1,84	1,68	1,83	1,86	1,77	1,66	1,81	1,60	1,56	1,57	1,55	1,45	1,48	1,47	1,46	1,49	1,61	1,53	1,47
Бельгія	1,71	1,77	1,66	1,92	1,87	1,85	1,71	1,74	1,60	1,38	1,57	1,65	1,72	1,67	1,70	1,52	1,53	1,40	1,24	1,22	1,11	1,08	1,09	1,23
Болгарія	-0,04	-0,08	0,04	0,17	0,03	0,08	0,13	-0,13	-0,12	-0,17	0,07	-0,07	-0,07	-0,03	-0,01	-0,11	-0,01	0,09	0,10	0,11	0,17	-0,21	-0,17	-0,27
Кіпр	1,17	1,20	1,07	1,30	1,12	1,11	1,15	1,26	1,42	1,52	1,41	1,53	1,56	1,38	1,36	1,14	1,02	0,93	0,89	0,88	0,96	0,84	0,70	0,73
Чехія	0,62	0,59	0,59	0,92	0,85	0,86	0,91	1,08	0,85	0,95	0,87	0,90	0,92	0,92	0,92	1,03	1,03	1,01	1,03	0,95	0,92	0,91	1,07	1,09
Німеччина	1,72	1,81	1,80	1,66	1,36	1,47	1,50	1,65	1,63	1,51	1,58	1,52	1,50	1,53	1,51	1,67	1,66	1,66	1,61	1,52	1,50	1,31	1,29	1,29
Данія	1,76	1,91	1,90	2,02	2,09	2,29	2,11	2,22	2,35	2,24	2,23	2,10	2,10	1,99	1,94	1,79	1,80	1,82	1,75	1,81	1,87	1,84	1,96	1,99
Іспанія	1,62	1,60	1,69	1,79	1,82	1,33	1,50	0,83	0,99	0,91	0,94	0,94	0,97	1,06	1,17	1,17	1,16	1,10	1,00	0,97	0,97	0,85	0,91	0,92
Естонія	0,61	0,50	0,69	0,67	0,88	0,90	0,94	1,15	1,01	1,16	1,00	1,08	1,07	0,95	0,97	1,01	1,04	1,06	1,07	1,15	1,14	1,30	1,35	1,34
Фінляндія	1,72	1,95	2,03	2,10	2,19	2,15	2,12	2,17	1,97	2,04	2,23	2,22	2,24	2,21	2,18	2,03	1,84	1,84	1,98	2,01	1,97	1,90	1,92	1,76
Франція	1,25	1,45	1,64	1,54	1,65	1,76	1,67	1,63	1,46	1,57	1,48	1,46	1,39	1,37	1,48	1,41	1,42	1,38	1,31	1,42	1,34	1,20	1,23	1,17
Велика Британія	1,88	1,86	1,77	1,78	1,75	1,87	1,76	1,67	1,64	1,63	1,51	1,62	1,60	1,59	1,51	1,62	1,71	1,57	1,43	1,36	1,45	1,33	1,24	1,24
Греція	0,84	0,74	0,59	0,78	0,70	0,79	0,71	0,63	0,55	0,58	0,62	0,49	0,45	0,28	0,36	0,30	0,15	0,13	0,24	0,26	0,31	0,40	0,41	0,45
Хорватія	0,10	0,04	0,36	0,33	0,32	0,44	0,46	0,56	0,46	0,57	0,59	0,58	0,50	0,68	0,68	0,68	0,46	0,42	0,54	0,51	0,46	0,43	0,55	0,58
Угорщина	0,86	0,94	1,00	0,99	0,83	0,80	0,75	0,84	0,69	0,70	0,67	0,64	0,65	0,61	0,68	0,58	0,51	0,46	0,48	0,44	0,45	0,54	0,60	0,53
Ірландія	1,67	1,74	1,59	1,57	1,50	1,52	1,73	1,53	1,55	1,49	1,33	1,34	1,45	1,54	1,50	1,60	1,52	1,33	1,27	1,38	1,26	1,44	1,47	1,55
Італія	0,84	0,83	0,72	0,75	0,74	0,63	0,56	0,36	0,19	0,27	0,42	0,47	0,40	0,45	0,53	0,47	0,49	0,55	0,49	0,41	0,45	0,36	0,33	0,45
Литва	0,53	0,31	0,10	0,49	0,73	0,69	0,76	0,72	0,66	0,56	0,69	0,74	0,70	0,83	0,83	0,98	1,15	1,03	0,93	1,03	1,01	1,02	1,02	0,99
Люксембург	1,96	1,96	1,89	1,98	1,86	1,88	1,77	1,57	1,59	1,62	1,74	1,72	1,74	1,66	1,62	1,65	1,69	1,66	1,64	1,74	1,70	1,79	1,68	1,77
Латвія	0,49	0,19	0,21	0,49	0,60	0,57	0,53	0,65	0,43	0,52	0,62	0,72	0,69	0,83	0,88	0,95	1,05	0,97	0,87	1,00	1,07	0,84	0,83	0,69
Мальта	0,93	0,89	1,05	1,05	0,88	0,78	0,82	1,02	1,20	1,27	1,17	1,19	1,19	1,24	1,25	1,02	0,82	0,92	0,97	0,93	0,82	0,99	0,85	0,80
Нідерланди	1,94	2,00	1,98	1,93	1,95	2,07	1,94	1,78	1,72	1,69	1,74	1,77	1,82	1,84	1,81	1,84	1,83	1,82	1,81	1,81	1,77	1,81	1,73	1,58
Польща	0,68	0,62	0,57	0,45	0,51	0,44	0,45	0,33	0,36	0,46	0,52	0,63	0,60	0,66	0,66	0,77	0,74	0,65	0,55	0,55	0,51	0,32	0,25	0,26
Португалія	1,27	1,11	0,97	1,15	1,11	1,04	1,05	0,87	0,89	1,08	1,15	0,98	0,92	1,00	1,19	0,98	1,16	1,15	1,29	1,18	1,13	0,98	0,95	1,00
Румунія	-0,29	-0,53	-0,26	-0,20	-0,28	-0,17	-0,29	-0,19	-0,35	-0,36	-0,36	-0,11	-0,19	-0,17	0,14	0,23	0,10	-0,07	-0,08	-0,18	-0,22	-0,29	-0,16	0,00
Словаччина	0,46	0,54	0,67	0,54	0,67	0,82	0,88	0,83	0,69	0,85	0,86	0,78	0,78	0,78	0,73	0,79	0,74	0,79	0,67	0,58	0,55	0,50	0,49	0,38
Словенія	0,89	0,75	0,67	0,79	0,90	0,90	0,89	0,95	0,89	1,11	1,14	1,01	0,98	1,02	1,00	1,00	0,94	1,09	1,13	1,08	1,04	1,12	1,14	1,07
Швеція	1,92	1,88	1,88	1,96	2,02	2,10	1,89	1,80	2,02	1,95	2,04	1,96	1,93	1,91	1,79	1,68	1,69	1,66	1,68	1,67	1,67	1,67	1,61	1,57
Україна	-0,67	-0,85	-0,68	-0,70	-0,67	-0,67	-0,67	-0,52	-0,72	-0,79	-0,84	-0,82	-0,87	-0,59	-0,66	-0,40	-0,55	-0,61	-0,51	-0,46	-0,33	-0,41	-0,44	-0,50

Джерело: Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

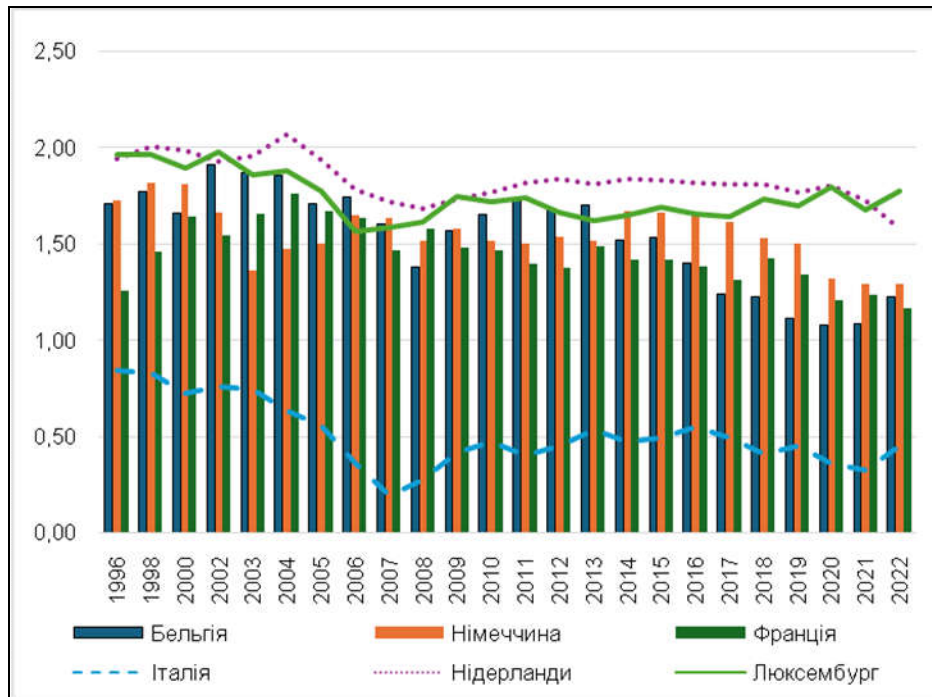

Рисунок 3. Динаміка індексу ефективності державного управління у країнах групи I за період 1996–2022

Джерело: побудовано автором на основі Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

Таблиця 4

Індекс ефективності державного управління в країнах групи I у 1996 р. та у 2022 р.

Країна	1996	2022
Бельгія	1,71	1,23
Німеччина	1,72	1,29
Франція	1,25	1,17
Італія	0,84	0,45
Нідерланди	1,94	1,58
Люксембург	1,96	1,77

Джерело: побудовано автором на основі Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

Країни групи I по-різному реагували на кризові тенденції, що розгорталися у світовій економіці у 2008–2009 рр. та дали поштовх для початку довгострокової глобальної турбулентності (див. табл. 3). Так, в Італії у 2008–2010 рр. індекс ефективності державного управління збільшився, решта країн демонстрували коливальні тенденції різної динаміки та різних

напрямів, що свідчило про різність швидкості та адекватності реакцій інститутів державного управління залежно від наявного інституційного середовища. Бельгія та Нідерланди демонстрували зростання показника, тоді як Франція навпаки. У Люксембурзі спостерігалися коливання. Різною була інституційна реакція і на пандемічну кризу 2020–2022 років (див. табл. 3): явні спадні тенденції у Нідерландів, утримання позицій у Німеччині, коливальні тенденції у решти країн. Італія у 2022 році поступово досягає докризового рівня інституційної ефективності.

У цьому зв'язку слід звернути увагу на особливості інституційного розвитку Італії, у якій, незважаючи на загальну невисоку державну ефективність, протягом криз відбувається адекватна мобілізація державних інститутів. Важливо враховувати, що діяльність державних інститутів досягає такої ефективності, яка належним чином оцінюється суспільством. У цьому контексті можна зробити припущення, що в основі цих тенденцій лежать соціоінституційні особливості країни, а саме – її патріархальний шар.

Країни групи II

Країни, що приєдналися до ЄС у другу чергу, у 1973 році, – Данія, Велика Британія⁵, Ірландія, демонструють високі та середні показники ефективності державного управління (рис. 6). У цій групі також є істотний розмах показників: від максимального у Данії у 2007 році 2,35 до мінімального 1,27 у 2017 році в Ірландії.

Ефективність державного управління оцінювалася найвищим чином у першому десятиріччі 2000-х років в усіх країнах – представницях цієї групи: Данія – 2,07 – у 2007 році; Велика Британія – 1,87 – у 2004 році; Ірландія – 1,73 – у 2005 році.

За весь період спостережень у Данії підвищилися оцінки ефективності державного управління з 1,76 у 1996 р. до 1,99 у 2022 р.; в Ірландії незначні спадні тенденції (з 1,67 у 1996 р. до 1,55 у 2022 р.), у Великій Британії – істотні (з 1,88 у 1996 р. до 1,24 у 2022 р.) (рис. 7).

Реакція країн на глобальну фінансово-економічну кризу 2008–2009 років та європейську кризу боргів була різною (див. табл. 3): Данія показала неістотне, але послідовне падіння значення показника. Велика Британія та Ірландія демонстрували коливальні тенденції, при цьому Ірландія з 2010 року – незначні підвищувальні. Реакція на пандемічну кризу показала особливості соціоінституційного середовища Ірландії: якщо оцінки ефективності державного управління в Данії та Британії коливалися, то в Ірландії – стабільно, малими кроками, але все ж таки збільшувалися (див. табл. 3).

⁵ 1 лютого 2020 року відбувся вихід Великої Британії зі складу ЄС, водночас тривалість та складність цього процесу, що розгортався і у 2021 році, дозволяють нам оцінювати інституційну ефективність у Великій Британії поряд з іншими країнами.

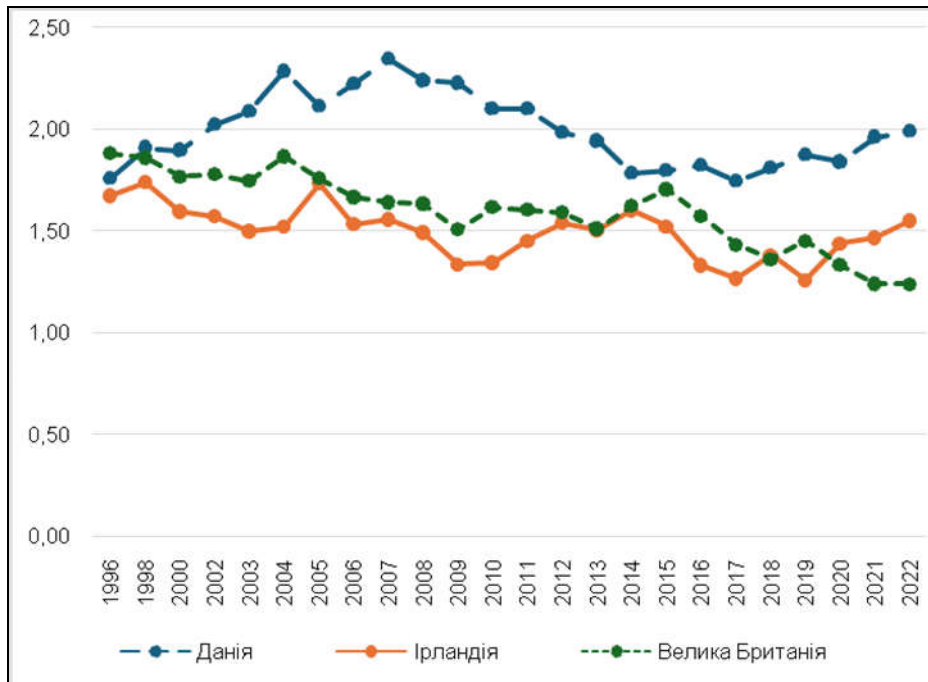

Рисунок 6. Динаміка індексу ефективності державного управління у країнах групи II за період 1996–2022 років

Джерело: побудовано автором на основі Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

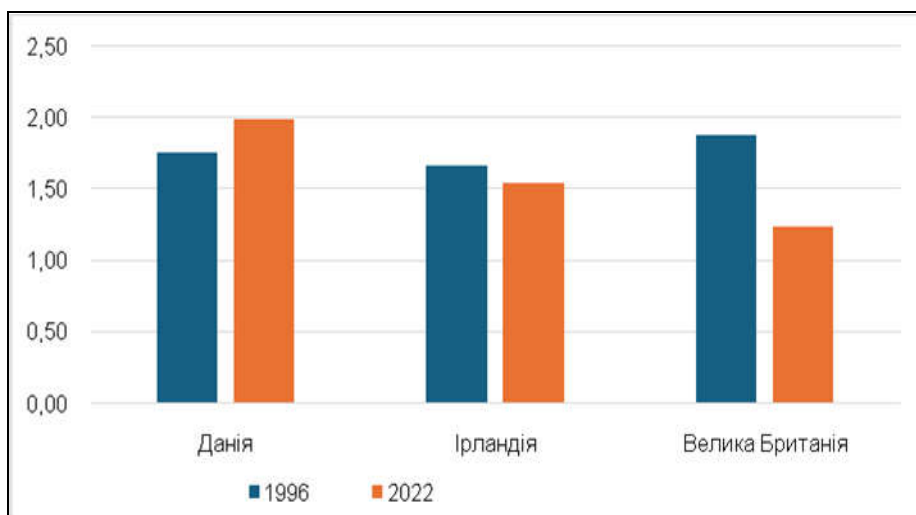

Рисунок 7. Індекс ефективності державного управління в країнах групи II у 1996 р. та у 2022 р.

Джерело: побудовано автором на основі Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

Країни групи III

Країни, що взяли участь в інтеграційних процесах у 1980-х роках – Середземноморські країни Греція, Іспанія, Португалія (рис. 8). Тут ми також спостерігаємо істотний розмах в оцінках інституційної ефективності за показником якості державного управління.

Максимальні значення показників ефективності державного управління були досягнуті: в Іспанії у 2003 р. (1,82); у Греції в 1996 р. (0,84); у Португалії у 2017 р. (1,29), загалом, у двох країнах показники досягли максимуму у кінці 1990-х на початку 2000-х років. Греція з 2004 по 2016 р. демонструвала триваючу спадну тенденцію. З 2016 по 2022 рік відбулося зростання показника з 0,13 до 0,45. Іспанія з 1996 року демонструє переважно спадні тенденції: з 1,62 у 1996 році до 0,92 у 2022 році. Португалія – коливальні тенденції, з незначною спадною динамікою: з 1,27 у 1996 році до 1 у 2022 році.

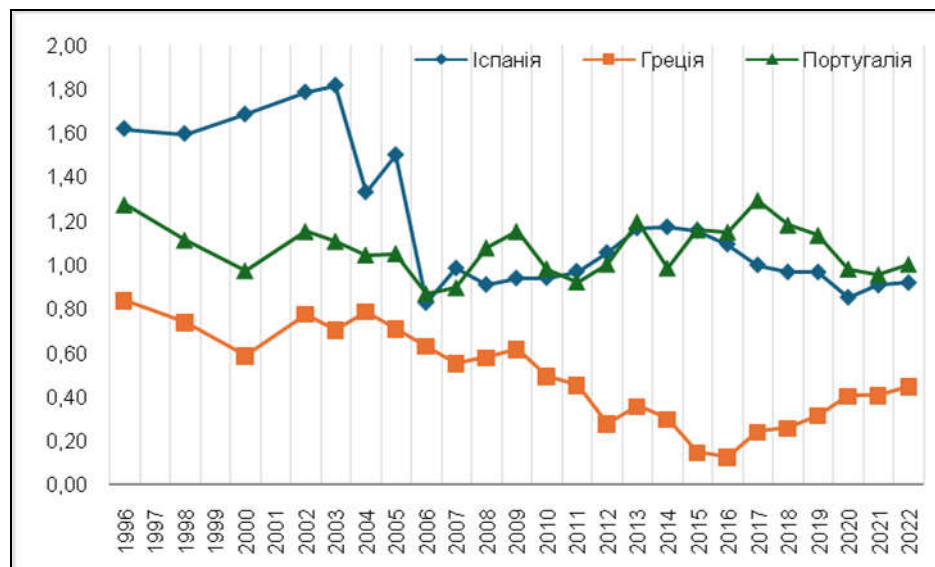

Рисунок 8. Динаміка індексу ефективності державного управління у країнах групи III за період 1996–2022 рр.

Джерело: побудовано автором на основі Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

Первісні позиції країн стосовно країн перших двох етапів приєднання у 1996 році були порівнянні: Іспанія була на рівні, вищому за рівень Італії (країна I групи) та Франції (країна I групи), близькому до рівня Ірландії (II група), Греція була на рівні Італії (I група), Португалія перевищувала показники Франції (I група) та Італії (I група) (див. табл. 3, рис. 9).

Зменшення показників ефективності державного управління за весь період спостережень відбулося у всіх країнах, що входять до цієї групи. При цьому Іспанія втратила свої позиції відносно Франції, Ірландії; Португалія – відносно Італії та Франції. Греція знизилася до рівня Італії та Франції.

галія втратила свої позиції відносно Франції; Греція лишилася на рівні Італії (див. табл. 3, рис. 9).

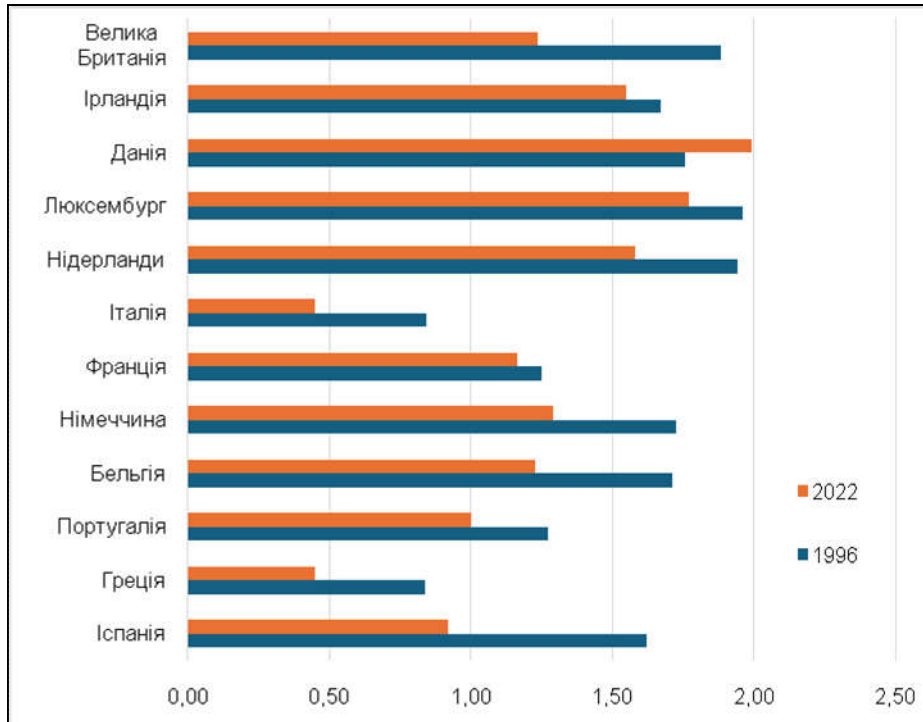

Рисунок 9. Індекс ефективності державного управління в країнах групи I, II, III у 1996 р. та у 2022 р.

Джерело: побудовано автором на основі Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

У 1996 році у країнах I, II, III групи трійка лідерів з ефективності державного управління складалася з Люксембургу, Нідерландів та Великої Британії; у 2022 році вона складалася з Данії, Люксембургу та Нідерландів.

Реакція на кризу 2008–2009 років – коливальні тенденції у всіх країнах цієї групи. Пандемічна криза знову показала особливості переважно традиційних країн – незначне, поступове, але все ж таки зростання оцінок ефективності державного управління в Греції, Іспанії, в меншому ступені в Португалії (див. табл. 3).

Країни IV групи

Країни цієї групи традиційно високого рівня інституційної ефективності за показником якості державного управління. Максимальні оцінки інституційної ефективності (2,24) у Фінляндії (країні-лідери за цим показником) припадають на 2011 рік – рік важкої загальноєвропейської кризи. Австрія досягла максимуму 1,93 в 2003 році, Швеція – 2,1 у 2004 році (рис. 10).

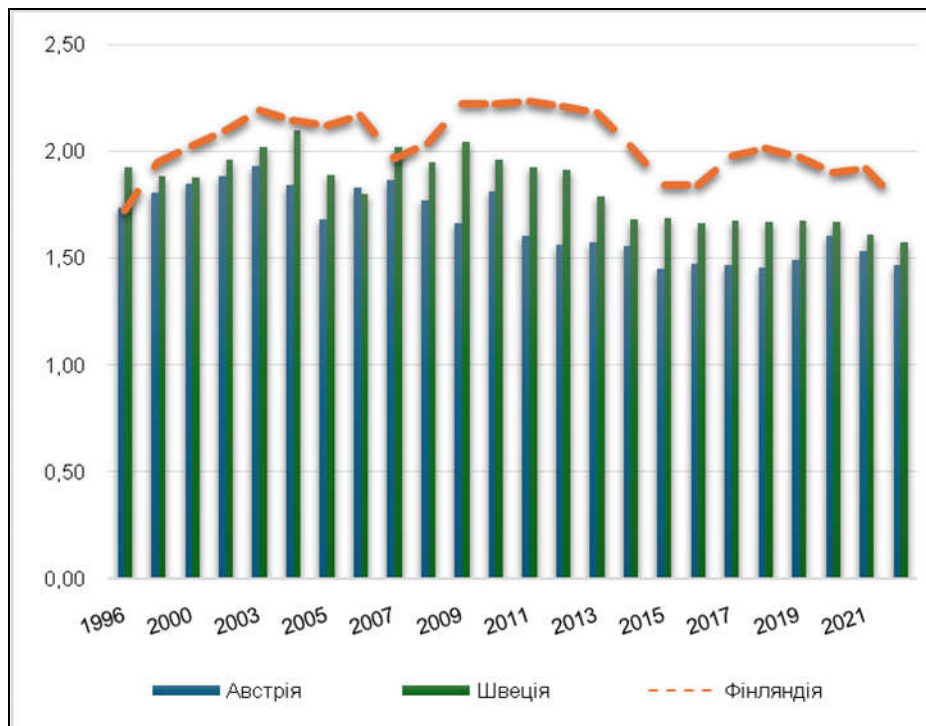

Рисунок 10. Динаміка індексу ефективності державного управління у країнах групи IV за період 1996-2022 рр.

Джерело: побудовано автором на основі Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

Зменшення показників ефективності державного управління за весь період спостережень відбулося у двох країнах, що входять до цієї групи – Австрії та Швеції. Оцінки якості державного управління у Фінляндії зросли (див. табл. 3). Зниження у Швеції було найсуттєвішим – з 1,92 до 1,57; в Австрії – з 1,73 до 1,47.

Реакція на глобальну фінансово-економічну кризу (табл. 3) найбільш активно була в Австрії, яка входила у кризу з показником 1,77 у 2008 році, у 2011 році показник вже був на рівні 1,60. Фінляндія традиційно демонструвала показник на прийнятному рівні: 2,04 у 2008 році – 2,24 у 2011 році. Швеція загалом показувала коливальні тенденції; при цьому, досягши інституційного максимуму у 2004 році, далі Швеція поступово знижувала інституційну ефективність за показником якості державного управління і вийшла на мінімальний рівень 1,57 у 2022 році (див. табл. 3).

Пандемічну кризу Фінляндія пережила з найбільшими для країн групи втратами для інституційної ефективності, Швеція – з найменшими (див. табл. 3). Втім, загалом за 26 років спостережень показники ефективності державного управління Фінляндії зросли.

Країни груп V–VI і Україна

У країнах, які приєдналися до ЄС після 2004 року, ефективність інститутів є більш диференційованою, порівняно з країнами 1–4 хвиль інтеграції; тут неможливо виділити чіткі тенденції, а показники індексу коливаються у різних країнах по-різному: у 2022 році найвищими у цих групах є значення індексу в Естонії (1,34), Чехії (1,09), Словенії (1,07), від’ємні – у Болгарії, на рівні 0,00 показники Румунії (див. табл. 3, рис. 11).

Докризовий лідер⁶ Кіпр, що досяг свого інституційного максимуму в 2011 році (1,56), не витримав кіпрської банківської кризи 2012–2013 років. У 2021–2022 роках показник коливався на рівні інституційного мінімуму 0,73–0,70. Негативно виглядає ситуація з Польщею, що з 2014 року демонструє триваючі спадні тенденції: з 0,77 у 2014 році до 0,26 у 2022 році (див. табл. 3, рис. 11).

Загалом щодо цих країн можна зробити висновки про відсутність вирівнювання інституційної якості, інституційне середовище сегментоване, очевидна наявність депресивних країн: Румунії та Болгарії; багато країн у сучасних умовах знаходяться на низхідній фазі інституційної динаміки.

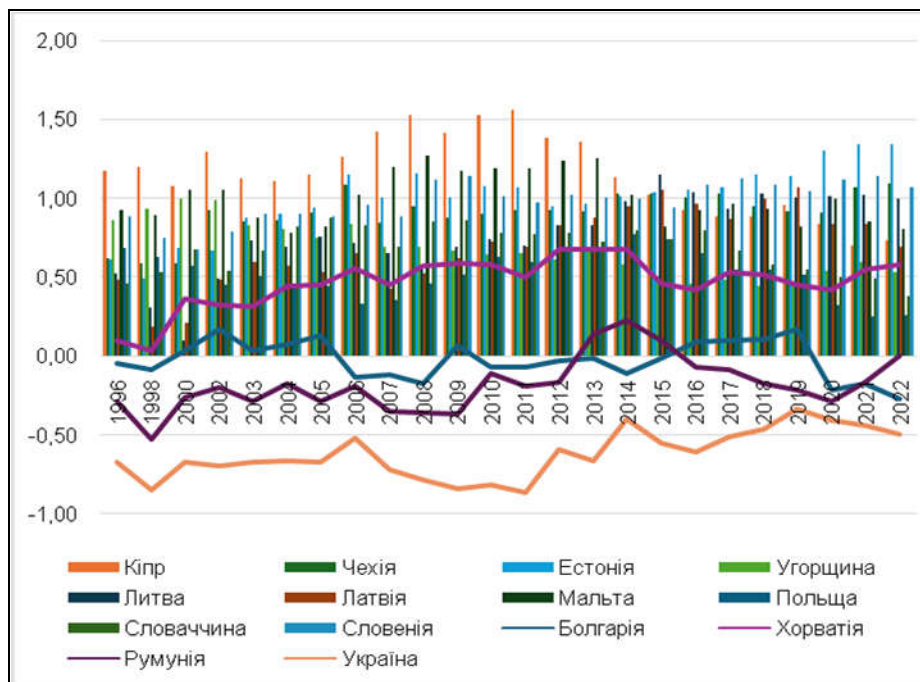

Рисунок 11. Індекс ефективності державного управління в країнах V, VI, VII груп та в Україні у 1996–2022 рр.

Джерело: побудовано автором на основі Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

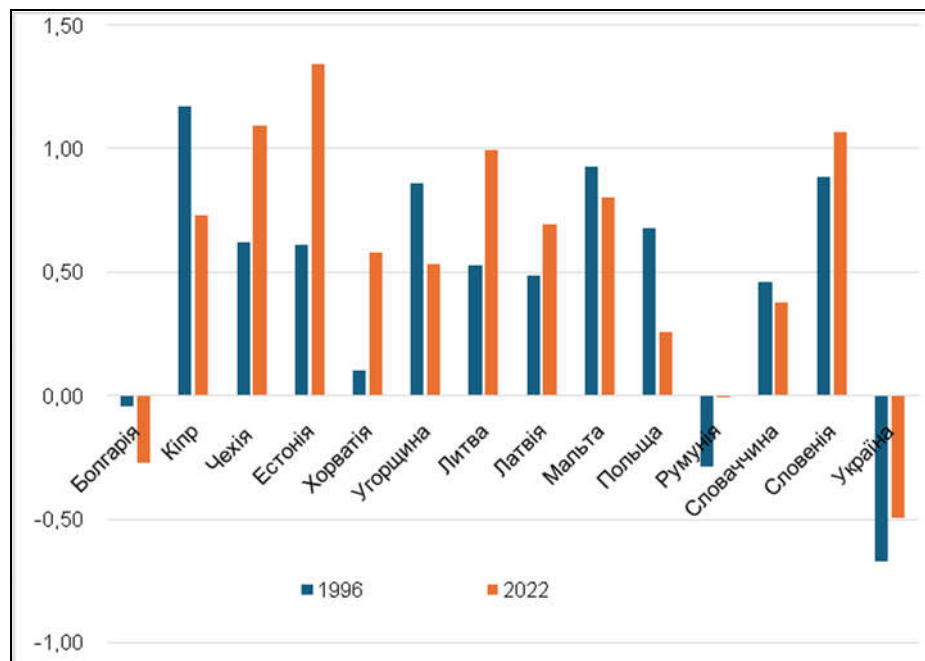
⁶ Мається на увазі глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., боргова криза у ЄС та загальноєвропейська рецесія.

Свого інституційного максимуму досягли: Кіпр у 2011 році (1,56); Чехія у 2022 (1,09); Естонія у 2021 році (1,35); Угорщина у 2000 (1); Латвія у 2019 році (1,07); Литва у 2015 році (1,15); Мальта у 2013 (1,25); Польща у 2014 році (0,77); Словаччина у 2005 (0,88); Словенія у 2009 та 2021 рр. (1,14); Румунія у 2014 році (0,23); Болгарія у 2002 та 2019 рр. (0,17); Хорватія у 2012–2014 рр. (0,68). (див. табл. 3).

Таким чином, Кіпр, Угорщина, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Румунія, Хорватія (8 з 13 країн) пережили пік інституційної ефективності десять і більше років тому.

Чехія, Естонія, Литва, Латвія, Словенія, Хорватія за весь період спостережень покращили свої показники інституційної ефективності. Лідером у 2022 році є Естонія.

Якщо порівнювати з країнами перших чотирьох груп, показники інституційної ефективності загалом невисокі – у більшості максимальні на рівні, дещо вищому за 1.

Рисunek 12. Індекс ефективності державного управління в країнах V, VI, VII груп та в Україні у 1996 та у 2022 рр.

Джерело: побудовано автором на основі Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

Україна демонструє коливальну динаміку інституційної ефективності протягом всього періоду спостережень, значення показників – традиційно від'ємні, найнижчі серед усіх представлених до аналізу європейських країн (див. табл. 3, рис. 11).

Попередні висновки щодо особливостей інституційного розвитку ЄС

Інституційний простір Європейського Союзу є сегментованим. Поряд із інституційно високорозвиненими країнами (Фінляндією, Швецією, Данією, Нідерландами, Люксембургом) існують інституційно депресивні держави. Причому серед країн з низькою інституційною ефективністю є такі, що мали небагато часу для інституційної адаптації (Румунія, Болгарія, що приєдналися у 2007 р.), і такі, що перебували в авангарді інтеграційних процесів в Європі (Італія) або приєдналися в 80-ті роки (Греція, Іспанія, Португалія). Таким чином, очевидно, що загального європейського рівня інституційної ефективності не існує, він значно відрізняється в різних державах – членах ЄС (Корнівська, 2018).

Диференційованість інституційної ефективності європейських країн є результатом історичних особливостей інституційної архітектури ЄС, що передбачає соціоінституційний еkleктизм, який забезпечує інклюзивність інституційного середовища. Цей принцип експліцитно був присутній в економічній політиці країн-учасниць і підтримувався аж до реалізації ідей посиленої економічної інтеграції та створення єдиного монетарного простору. Формування останнього ознаменувало наднаціональну домінанту в ЄС і докорінно змінило загальноєвропейські підходи до соціоінституційних особливостей національних держав. На етапі усталеного євроінтеграційного руху невідповідність між соціоінституційним еkleктизмом та домінантою наднаціонального цілепокладання була компенсована багатими економічними ефектами євроінтеграції. Водночас фінансово-економічна дестабілізація, пандемія, російсько-українська війна вивели на авансцену національну інституційну унікальність як основу реалізації національних пріоритетів розвитку.

У міру розширення загальноєвропейського простору спостерігається тенденція до зниження показників інституційної ефективності у кожній окремій країні. Це стосується як країн, що становлять ядро європейської інтеграції (Німеччина і Франція), так і інших країн (Середземноморські країни). У контексті інституційного аналізу можна припустити, що існують межі позитивного розширення загальноєвропейського економічного та соціоінституційного простору.

Більшість країн ЄС досягли максимуму інституційної ефективності у кінці 1990-х років на початку 2000-х років, для багатьох країн це були 2004–2005 роки – роки передостаннього передкризового етапу інтеграції, з максимальними очікуваннями та максимальною синергією: коли до європейського простору приєдналися країни, що колись представляли ворожий табір радянських республік, тим самим ознаменувавши перемогу та уні-

версальність європейського способу буття. (Не менш важливо, що це були роки європейського економічного триумфу, спортивного, культурного.)

Країни ЄС, які за всіма показниками інституційної ефективності посідають перші місця (наприклад, Фінляндія), досягли високої інституційної ефективності у позаблоковому статусі. Незважаючи на кризи, ці країни демонструють висхідну динаміку показників. Країни – лідери з інституційної ефективності зберігають свій статус на довгих проміжках попри глобальні коливання та зростаючу невизначеність. Фінляндія за 26 років спостережень змогла їх підвищити.

Країни, що стояли біля витоків формування ЄС, з початку досліджень демонструють істотні відмінності в інституційній ефективності. Це стосується як країн, що становлять ядро ЄС (Німеччина та Франція), так і інших країн.

Як показують дослідження інституційної ефективності Eurofound, за деякими напрямками інституційного розвитку спостерігається конвергенція в показниках інституційної ефективності, водночас вона відбувається не через зростання значень, а навпаки, через їх зменшення. Низхідна конвергенція більшою мірою спостерігається за чотирма показниками: політичної стабільності та відсутності насильства, ефективності державного управління, якості правових інституцій, антикорупційного контролю. За показниками регуляторної якості та захисту прав громадян і підзвітності держави розвивається низхідна дивергенція.

Серед країн п'ятої, шостої, сьомої хвиль об'єднання (2004, 2007, 2013 рр.) є достатня кількість тих, які досягли максимальної якості інститутів до інтеграції, тоді як упродовж перебування в ЄС цим країнам так і не вдалося вийти на рівень максимальної ефективності. Таким чином, інтеграція в ЄС не обов'язково є чинником зростання інституційної ефективності, оскільки країни з сильними інститутами зберігають і примножують їх якість, а країни зі слабкими інститутами такої тенденції не демонструють.

Показовим прикладом інституційної адаптації країни зі слабкими інститутами в статусі країни – учасниці ЄС є Болгарія, яка з 2009 р. за більшістю показників інституційної ефективності демонструвала спадні тенденції або стабільно низькі показники (*Корнівська, 2018*).

Країни, що приєдналися в останню чергу (групи V–VI–VII), демонструють різноспрямовані тенденції: Чехія, Естонія, Литва, Латвія, Словенія, Хорватія за весь період спостережень покращили свої показники інституційної ефективності; це особливо важливо для Хорватії, що приєдналася останньою (у 2013 р.).

Важливим є приклад інституційного розвитку в Словенії: незважаючи на загальні невисокі оцінки інституційної ефективності, стабільність інституційної ефективності в країні є запорукою адекватної взаємодії держави та

громадянського суспільства, при цьому будь-яка громадянська активність сприймається відповідно до законодавства та у контексті здорового глузду. Наприклад, восени 2023 року у Словенії проведено громадянську акцію щодо внесення змін у законодавство для захисту готівки як законного платіжного засобу. Це була перша серед європейських народів реакція на поступове формування безготівкової економіки в ЄС. Беручи участь в акції, громадяни країни відстоювали своє право на користування готівкою. Ініціатори акції вимагали, щоб Уряд і Національна асамблея негайно визнати це право та включити його до Конституції Республіки Словенія, оскільки воно є ключовим для свободи та конфіденційності в торгівлі та правових відносинах⁷. Проведення акції отримало відповідну рефлексію з боку держави і вкотре довело, що інституційна стабільність та адекватність держави – основа громадянської культури, усталених соціоінституційних норм.

Для інших країн спрацьовує явище, що розвивається при взаємодії більш розвинутої та менш розвинутої соціально-економічної системи, яке описав ще у 1911 році чилійський історик і соціолог Франсіско Енсина (*Бурстін*, 1979. С. 34–35): "...дотик передової цивілізації до цивілізації, що стоїть на більш низькій сходинці, викликає глибокий розлад у розвитку останньої, має серйозні економічні і моральні наслідки". Серед таких країн опинилася Болгарія, за деякими напрямками інституційного розвитку – Румунія.

Сьогодні процес європейської інтеграції України в інституційному контексті варто розглядати як приєднання країни зі слабкими інститутами на низхідній фазі інституційної динаміки до історично інституційно сегментованого, а актуально – інституційно розбалансованого інтеграційного об'єднання.

Головним питанням у цьому контексті є: якою стане українська інституційна архітектоніка при зіткненні двох інституційних середовищ – європейського та українського: з домінантою інклюзивних інститутів чи екстрактивних? У цьому зв'язку слід брати до уваги, що Україні необхідно буде забезпечувати реконструктивний процес, а у "процесі реконструктивного відновлення важливо з'ясувати і практично реалізувати власний інтерес України з урахуванням усіх її географічних, геополітичних, історичних, ментальних та інших характеристик і віднайти способи реалізації власного інтересу в мінливих умовах формування нового світового порядку" (*Гриценко*, 2022. С. 35).

Література

1. Гриценко А. (2008). Институциональная архитектура как новое научное направление. В кн. Гриценко А. А. (ред.). *Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований*. Харьков: Форт. 928 с.

⁷ Akcija za vpis gotovine v Ustavo. URL: <https://gotovina.info/>

2. Гриценко А. (2022). Методологічні засади дослідження економічних суперечностей глобалізації і локалізації та їх проявів в умовах гібридної війни та післявоєнної реконструкції. В кн. Гриценко А. А. (ред.). *Економічні суперечності глобалізації та локалізації в умовах гібридної війни та післявоєнної реконструкції: монографія*. Київ. 636 с. : табл. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Es-superech-globaliz-ta-localizv-umotah-gibryd-viyny/>
3. Яременко О.Л. (1997). Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект. Харьков: Основа. 182 с.
4. Аджемоглу Д, Робинсон Дж. А. (2016). Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания, нищеты. Москва: Изд-во АСТ. X, 693 с. С. IX, 104–106.
5. Worldwide Governance Indicators. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>
6. Сиденко В. Р. (2008). Том 1. Глобализация и экономическое развитие. В кн. Сиденко В.Р. *Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель: 1–2 т.* Киев: Феникс. 376 с.
7. Бурлай Т. (2020). Институт доверия как базовая компонента евроинтеграционной политики постсоциалистических стран ЕС. В кн. Гриценко А. А. (ред.). *Доверие в институциональной архитектонике экономического пространства-времени: в 2-х т.* Киев: Институт экономики и прогнозирования НАН Украины. Т. 1. Доверие в общественно-экономической системе. 550 с.
8. Pérez-Moreno, S., Bárcena-Martín, E. and Ritzén, J. (2020). Institutional quality in the Euro area countries: Any evidence of convergence? *Journal of Contemporary European Studies*. Vol. 28, No. 3. Pp. 387–402. <https://doi.org/10.1080/14782804.2020.1779044>
9. Корнівська В. (2018). Інституційні дисбаланси Європейського Союзу. В кн. *Інститути фінансового посередництва в процесі формування інформаційно-мережевої економіки*. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України. 436 с.
10. Kollias, C. and Messis, P. (2021). Institutional quality convergence in the Euro area countries: A note and further evidence. *Journal of Contemporary European Studies*. DOI: 10.1080/14782804.2021.1924642/
11. Eurofound (2022). Does Europe lead the way in institutional quality? Publications Office of the European Union, Luxembourg.
12. Максимова М.М., Шишков Ю.В., Леман Н. (1986). Европейское сообщество: регулирование интеграционных процессов. Москва: Наука.
13. Сорос Дж., Шміц Г. (2015). Європейський Союз: дезінтеграція чи відродження?. Київ: Дух і літера. 240 с.
14. Сіденко В.Р. Концептуальні засади стратегії інтеграції України в структури Європейського Союзу. *Економіка і прогнозування*. 2001. № 2. С. 26–41.
15. Корнівська В. (2012). Лібералізація економіки Греції: соціоінституційні наслідки. *Економіка і прогнозування*. 2012. № 2. С. 60–70
16. Олсон М. (1995). Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп. Москва: ФЭИ. 174 с.
17. Бурстин Э. (1979). Чили при Альенде: взгляд очевидца. Москва: Политиздат. 278 с.

Надходження до редакції 6 березня 2024 року

Прорецензовано 20 березня 2024 року

Підписано до друку 29 березня 2024 року

References

1. Grytsenko, A. A. (2008). Institutional architectonics as a new scientific direction. In the book. *Grytsenko A. A. (ed.). Institutional architectonics and dynamics of economic transformations*. Kharkov: Fort [in Russian].
2. Grytsenko, A. A. (2022). Methodological principles of the study of economic contradictions of globalization and localization and their manifestations in the conditions of hybrid war and post-war reconstruction. In *Hrytsenko A. A. (ed.). Economic contradictions of globalization and localization in the conditions of hybrid war and post-war reconstruction: a monograph*. Kyiv: Institute of Economics and Forecasting of the

National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved from <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Ec-superech-globaliz-ta-localizv-umomah-gibryd-viyny/> [in Ukrainian].

3. Yaremenko, O. I. (1997). Transition processes in the Ukrainian economy: institutional aspect. Kharkov: Osnova [in Russian].

4. Acemoglu, D., Robinson, J.A. (2016). Why are some countries rich and others poor? The origin of power, prosperity, poverty. Moscow: Publishing house AST [in Russian].

5. Worldwide Governance Indicators. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

6. Sidenko, V. R. (2008). Vol. 1. Globalization and economic development. In Sidenko V.R. Globalization – European integration – economic development: Ukrainian model: 1-2 volumes. Kyiv: Feniks [in Russian].

7. Burlai, T. V. (2020). The Institute of Trust as a basic component of the European integration policy of post-socialist EU countries. In *Gritsenko A. A. (ed.). Trust in the institutional architectonics of economic space-time*: in 2 volumes. Kyiv: Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. T. 1. Trust in the socio-economic system [in Russian].

8. Pérez-Moreno, S., Bárcena-Martín, E. and Ritzen, J. (2020). Institutional quality in the Euro area countries: Any evidence of convergence? *Journal of Contemporary European Studies*, 28 (3): 387-402. <https://doi.org/10.1080/14782804.2020.1779044>

9. Kornivska, V. O. (2018). Institutional imbalances of the European Union. In *Institutions of financial mediation in the process of forming the information and network economy*. Kyiv: Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

10. Kollias, C. and Messis, P. (2021). Institutional quality convergence in the Euro area countries: A note and further evidence. *Journal of Contemporary European Studies*. DOI: 10.1080/14782804.2021.1924642/

11. Eurofound (2022). Does Europe lead the way in institutional quality? Publications Office of the European Union, Luxembourg.

12. Maksimova M.M., Shishkov Yu.V., Leman N. (1986). European Community: regulation of integration processes. Moscow: Nauka [in Russian].

13. Soros, J., Schmitz, G. (2015). European Union: disintegration or revival? Kiev: Dukh i litera [in Ukrainian].

14. Sidenko, V. R. (2001). Conceptual foundations of Ukrainian Eurointegration strategy. *Ekonom. prognozuvannâ – Economy and forecasting*; 2:26-41 [in Ukrainian].

15. Kornivska, V. (2012). Liberalization of the Greek economy: socio-institutional consequences. *Ekonom. prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 2: 60-70 [in Ukrainian].

16. Olson, M. (1995). The logic of collective action. Public goods and group theory. Moscow: FEI [in Russian].

17. Boorstin, E. (1979). Chile under Allende: an eyewitness's view. Moscow: Politizdat [in Russian].

Received March 6, 2024

Reviewed March 20, 2024

Signed to print March 29, 2024.